

**PULNING PAYDO BO‘LISHI, ZARURLIGI VA
FUNKSIYALARI**

Abdukarimov Shukurullo Elmurod o‘g‘li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar yo‘nalishi talabasi

Shukurullo10042007@gmail.com

Iqtisodiyot kafedrası v.b. dotsenti. PhD

Turg’unmirzayev Azmiddin

ORG-ID: 0009-0007-2579-2410

WoS ID: PSL-6110-2026

A.Turgunmirzayev@kiut.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada pulning iqtisodiy mohiyati, uning vujudga kelish sabablari va zaruriyati, tarixiy rivojlanish bosqichlari, asosiy funksiyalari hamda zamonaviy pul turlari yoritilgan. Shuningdek, pulning tovar ayirboshlash, bozor munosabatlari va xalqaro iqtisodiy aloqalardagi ahamiyati bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: pul, tovar, ayirboshlash, barter, qiymat o‘lchovi, muomala vositasi, to‘lov vositasi, jamg‘arma, kredit pullar, elektron pullar.

Kirish. Pul har bir inson hayotida va butun iqtisodiyotda muhim o‘rin tutadi. Biz har kuni pul orqali mahsulot sotib olamiz, ximatlar uchun to‘laymiz, ish haqi olamiz. Lekin pul doimo hozirgi ko‘rinishda bo‘lmagan.

Qadimda odamlar mahsulotni mahsulotga almashtirgan, ya‘ni natural ayirboshlash mavjud bo‘lgan. Bu usul noqulay edi: har ikki tomonga bir-birining mahsuloti kerak bo‘lishi shart edi, narxni aniqlash ham qiyin edi.

Ishlab chiqarish va savdo rivojlangani sari hamma mahsulot bilan almashtirish mumkin bo'lgan umumiy vosita zaruriyati paydo bo'ldi. Shu tariqa pul vujudga keldi.

Pul iqtisodiyotda bir nechta vazifani bajaradi: qiymat o'lchovi, muomala vositasi, jamg'arish vositasi va to'lov vositasi sifatida xizmat qiladi. Pul tizimi va pul aylanmasi barqaror bo'lsa, iqtisodiyot ham izchil rivojlanadi.

Shuning uchun pulning paydo bo'lishi, uning zaruriyati va vazifalarini o'rganish dolzarb ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi pulning kelib chiqishini yoritish, uning iqtisodiyotdagi o'rni va funksiyalarini tahlil qilish hamda O'zbekistondagi pul aylanmasi haqida ma'lumot berishdir.

Pul — barcha tovarlar va xizmatlar qiymatini ifodalash hamda ularni ayirboshlashda umumiy ekvivalent vazifasini bajaradigan iqtisodiy vositadir. Boshqa tovarlarning qiymati pul yordamida ifodalanadi va mahsulotlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar pul orqali amalga oshiriladi.

Pulning muhim xususiyatlaridan biri uning yuqori likvidligidir. Likvidlik aktivning boshqa tovarlar va xizmatlarga tez hamda qulay almashtirilish imkoniyatini anglatadi. Pul kundalik savdo va hisob-kitoblarda keng qo'llanilishi sababli eng likvid vositalardan biri hisoblanadi.

Pul quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

Birinchidan, **qiymatga ega bo'lishi**. Pul tovarlar va xizmatlar qiymatini ifodalashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, **bo'linuvchanlik**. Pul turli qiymatdagi qismlarga ajratilishi yoki kichik nominaldagi birliklar yordamida hisob-kitob qilinishi mumkin.

Uchinchidan, **umumiy ekvivalentlik**. Pul boshqa tovarlar va xizmatlar qiymatini taqqoslash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, **standartlashganlik**. Bir xil nominaldagi pul birliklari belgilangan tartibda o‘zaro almashtiriladi va hisob-kitoblarda bir xil qiymat birligi sifatida qo‘llanadi.

Beshinchidan, **tanib olinishi va saqlashga yaroqliligi**. Pul birliklari boshqa narsalardan farqlanishi, tashish va muayyan muddat saqlash uchun qulay bo‘lishi kerak.

Shuningdek, pulning qonuniy to‘lov vositasi sifatida tan olinishi uning iqtisodiy munosabatlardagi ahamiyatini oshiradi.

Pulning paydo bo‘lishi jamiyatda ishlab chiqarish kuchlari va iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Ishlab chiqarish rivojlangan sari odamlar o‘rtasida mehnat taqsimoti chuqurlashgan, turli mahsulotlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashuv kuchaygan va tovar ayirboshlash munosabatlari kengaygan.

Mehnat taqsimotining rivojlanishida bir necha muhim bosqichlarni ajratish mumkin. Dastlab dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi guruhlar o‘rtasida ixtisoslashuv yuzaga kelgan. Keyinchalik hunarmandchilik dehqonchilikdan ajralib chiqqan. Savdo munosabatlarining rivojlanishi esa savdogarlar faoliyatining alohida iqtisodiy yo‘nalish sifatida shakllanishiga olib kelgan.

Ushbu jarayonlar natijasida mahsulotlarni bevosita ayirboshlash tobora murakkablashgan. Masalan, bir kishi bug‘doyga, boshqa kishi esa kiyimga ega bo‘lsa, ular o‘zaro mahsulot almashish uchun bir-birining ehtiyojlariga mos kelishi kerak edi. Bunday moslik har doim ham mavjud bo‘lmagan. Pul esa ayirboshlash jarayonidagi ushbu muammolarni kamaytirgan.

Pulning vujudga kelishi bo‘yicha ikki asosiy yondashuv mavjud:

Subyektiv-ratsionalistik yondashuv pulni kishilarning o‘zaro kelishuvi natijasida tanlangan ayirboshlash vositasi sifatida izohlaydi.

Obyektiv-evolyutsion yondashuv esa pulning paydo bo‘lishini mehnat taqsimoti, iqtisodiy o‘sish, maxsus tovarning umumiy ekvivalentga aylanishi va ayirboshlashda tenglikni ta’minlash zaruriyati bilan bog‘laydi.

Pulning vujudga kelishida obyektiv iqtisodiy jarayonlar muhim rol o‘ynagan. U ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni soddalashtirib, savdoning kengayishiga va iqtisodiy faoliyatning rivojlanishiga yordam bergan.

Pul uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida turli shakllarda rivojlangan. Uning dastlabki shakllari bevosita tovar ayirboshlash munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lgan.

Pul rivojlanishining birinchi bosqichi **oddiy yoki tasodifiy qiymat shakli** bilan tavsiflanadi. Bu davrda bir tovar boshqa tovarga bevosita almashtirilgan. Bunday ayirboshlash barter deb ataladi.

Ikkinchi bosqichda **kengaytirilgan qiymat shakli** yuzaga kelgan. Bunda bir tovarning qiymati bir nechta boshqa tovarlar orqali ifodalana boshlagan. Ayirboshlash munosabatlari nisbatan tartibga tushgan.

Uchinchi bosqichda **umumiy qiymat shakli** rivojlangan. Ayrim tovarlar ko‘pchilik tomonidan ayirboshlash vositasi sifatida qabul qilina boshlagan. Turli jamiyatlarda chorva mollari, don, tuz va boshqa mahsulotlar shunday vazifani bajargan.

To‘rtinchi bosqichda **pul shakli** shakllangan. Metallardan, xususan, mis, bronza, temir, kumush va oltindan ayirboshlash vositasi sifatida foydalanilgan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, dastlabki metall tangalar miloddan avvalgi VII asrda Xitoyda hamda O'rta yer dengizi hududidagi Lidiya va Egina kabi joylarda paydo bo'lgan. Keyinchalik metall tangalar savdo munosabatlarining kengayishida muhim rol o'ynagan.

Vaqt o'tishi bilan oltin va kumush tangalar bilan bir qatorda qog'oz pullar ham muomalaga kirgan. Dastlabki qog'oz pullar XII asrda Xitoyda paydo bo'lgan, Yevropa va Amerikada esa XVII–XVIII asrlarda tarqalgan. Rossiyada qog'oz pullar 1769-yilda joriy etilgan.

Hozirgi davrda pul shakllari yanada rivojlanib, naqd pullar bilan bir qatorda bank hisobvaraqlaridagi mablag'lar, bank kartalari orqali amalga oshiriladigan to'lovlar va elektron pullar keng qo'llanilmoqda.

Pul iqtisodiyotda bir nechta muhim funksiyalarni bajaradi. Ushbu funksiyalar uning iqtisodiy munosabatlardagi o'rnini belgilaydi.

Pulning qiymat o'lchovi funksiyasi tovarlar va xizmatlarning qiymatini pul birliklarida ifodalash imkonini beradi. Mahsulotlarning narxi pul yordamida belgilanadi va turli tovarlarning iqtisodiy qiymatini taqqoslash mumkin bo'ladi.

Masalan, bir mahsulotning narxi 20 000 so'm, boshqa mahsulotning narxi esa 50 000 so'm bo'lsa, ular o'rtasidagi narx farqini aniqlash osonlashadi. Shu tariqa pul narxlarni belgilash va iqtisodiy hisob-kitoblarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Pul muomala vositasi sifatida tovarlar va xizmatlarni sotib olish hamda sotish jarayonida vositachi vazifasini bajaradi. Xaridor mahsulot uchun pul to'laydi, sotuvchi esa pulni qabul qiladi. Natijada tovarni boshqa tovarga bevosita almashtirish zarurati kamayadi.

Ushbu funksiyaning oddiy ko‘rinishi tovar–pul–tovar shaklida ifodalanadi. Pul savdo jarayonini tezlashtiradi, ayirboshlashni qulaylashtiradi va bozor munosabatlarining rivojlanishiga yordam beradi

Pulning to‘lov vositasi funksiyasi tovar yoki xizmat uchun to‘lov amalga oshirilishi bilan uning sotilishi yoki yetkazib berilishi o‘rtasida vaqt farqi mavjud bo‘lgan hollarda namoyon bo‘ladi.

Masalan, mahsulot kreditga sotilganda xaridor uni hozir olishi, pulni esa kelishilgan muddatda to‘lashi mumkin. Shuningdek, kreditni qaytarish, qarzlarni uzish va boshqa moliyaviy majburiyatlarni bajarishda pul to‘lov vositasi sifatida xizmat qiladi.

Ushbu funksiyaning rivojlanishi kredit munosabatlari, veksellar va banknotalarning keng tarqalishiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

Pul jamg‘arish vositasi sifatida daromadning bir qismini kelajakda foydalanish uchun saqlash imkonini beradi. Odamlar kelajakdagi xarajatlar, yirik xaridlar yoki kutilmagan ehtiyojlar uchun mablag‘ to‘playdilar.

Pulni uyda saqlash yoki bank hisobvarag‘iga joylashtirish orqali jamg‘arma hosil qilish mumkin. Biroq pulning xarid qobiliyati inflyatsiya ta’sirida o‘zgarishi mumkin. Shu sababli jamg‘arish jarayonida pulning qiymatini saqlash imkoniyatini ham hisobga olish zarur.

Jahon puli xalqaro savdo va iqtisodiy munosabatlarda qo‘llaniladigan pul vositasidir. U davlatlar, korxonalar va moliya tashkilotlari o‘rtasidagi xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi xalqaro iqtisodiy munosabatlarda erkin ayirboshlanadigan valyutalar keng qo‘llaniladi. Jahon puli xalqaro to‘lov vositasi va xalqaro zaxira vositasi vazifalarini bajaradi. Ushbu funksiyalar mamlakatlar

o'rtasidagi savdo, investitsiya va moliyaviy hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi natijasida pulning turli shakllari yuzaga kelgan. Ularning har biri muayyan iqtisodiy vazifalarni bajaradi.

Naqd pullar. Banknotalar va tangalardan iborat bo'lib, kundalik savdo va to'lovlarda bevosita foydalaniladi.

Kredit pullar. Kredit munosabatlari asosida shakllanadigan va to'lov vositasi sifatida qo'llaniladigan pul shakllaridir. Ularga banknotalar, cheklar va veksellar kabi vositalar kiradi.

Chek. Bankka muayyan summani to'lash yoki boshqa hisobvaraqqaga o'tkazish haqida beriladigan yozma topshiriqdir. Cheklar hisob-kitoblarni amalga oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Veksel. Belgilangan muddatda muayyan summani to'lash majburiyatini ifodalovchi qarz hujjatidir. Veksellar oddiy va o'tkazma turlariga bo'linadi.

Banknota. Bank tomonidan chiqariladigan pul belgisi bo'lib, zamonaviy iqtisodiyotda naqd pul muomalasining muhim qismini tashkil etadi.

Elektron pullar. Elektron shaklda saqlanadigan va tegishli to'lov tizimlari yoki elektron vositalar yordamida ishlatiladigan pul mablag'laridir. Elektron to'lovlarning rivojlanishi hisob-kitoblarni tez va qulay amalga oshirish imkonini kengaytirmoqda.

Pul shakllarining xilma-xilligi iqtisodiyotdagi ehtiyojlar va texnologik taraqqiyot bilan bog'liq. Har bir pul turi muayyan sharoitda savdo va to'lov jarayonlarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, pulning paydo bo‘lishi insoniyat jamiyatida mehnat taqsimoti, tovar ishlab chiqarish va ayirboshlash munosabatlarining rivojlanishi bilan bog‘liq. Dastlabki barter munosabatlaridan boshlangan tarixiy jarayon natijasida umumiy ekvivalentlar, metall tangalar, qog‘oz pullar va zamonaviy elektron to‘lov vositalari shakllangan.

Pul iqtisodiyotda qiymat o‘lchovi, muomala vositasi, to‘lov vositasi, jamg‘arish vositasi va jahon puli kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Ushbu funksiyalar tovarlar va xizmatlar almashinuvini yengillashtirish, iqtisodiy hisob-kitoblarni amalga oshirish hamda xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda elektron to‘lovlar va bank xizmatlarining rivojlanishi puldan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shuning uchun pulning mohiyati, funksiyalari va turlarini chuqur o‘rganish iqtisodiy jarayonlarni tushunish, moliyaviy savodxonlikni oshirish va mablag‘lardan oqilona foydalanishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Pul, kredit va banklar” fanidan 1-mavzu: “Pulning paydo bo‘lishi, zarurligi va funksiyalari”. Ma’ruza taqdimoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul muomalasi, milliy valyuta va to‘lov tizimlariga oid rasmiy ma’lumotlar. Rasmiy veb-sayt: <https://cbu.uz/>
3. O‘zbekiston Respublikasi. “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-582-son, 2019-yil 11-noyabr.
4. Mankiw, N. Gregory. *Principles of Economics*. Cengage Learning. Iqtisodiyotning asosiy tushunchalari, pul, bozor munosabatlari va iqtisodiy jarayonlarga oid bo‘limlar.

5.Mishkin, Frederic S. *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Pearson. Pulning mohiyati, pul muomalasi, bank tizimi va zamonaviy to'lov vositalariga oid ma'lumotlar.

6.Samuelson, Paul A., Nordhaus, William D. *Economics*. McGraw-Hill. Tovar-pul munosabatlari, pulning iqtisodiyotdagi o'рни va bozor mexanizmlariga oid nazariy ma'lumotlar.

7.“Pul, kredit va banklar” fanidan ma’ruza materiallari. 1-mavzu: “Pulning paydo bo‘lishi, zarurligi va funksiyalari”. O‘quv taqdimoti.

8.Encyclopaedia Britannica. “Money” — pulning kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi va iqtisodiy vazifalariga oid ma'lumotlar.
<https://www.britannica.com/money>

9.Bank for International Settlements (BIS). Pul tizimi, to'lovlar va zamonaviy moliyaviy infratuzilmaga oid tahliliy materiallar. <https://www.bis.org/>

10. Турғунмирзаев, А. (2025). НОВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ КОНКУРЕНЦИИ В СФЕРЕ СТРАХОВЫХ УСЛУГ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА. Экономическое развитие и анализ, 3(2), 368-376.

11.Турғунмирзаев, А. (2025). ЦИФРОВИЗАЦИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ. Передовая экономика и педагогические технологии, 2(1), 289-297.

12. Турғунмирзаев, А. (2025). НАПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ. Экономическое развитие и анализ, 3(1), 439-446.

13.ТУРҒУНМИРЗАЕВ, А. (2025). СУҒУРТА БОЗОРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ УНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА. ILG‘OR IQTISODIYOT VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR Учредители: Shafi Science Center

Ltd, 2(1), 289-297.

14. Турғунмирзаев, А., & Шамситдинов, М. (2023). Суғурта Компаниялари Рақобатбардошлигини Бошқаришда Рақамли Иқтисодиётнинг Ўрни. Nashrlar, 238-241.

15. Turgunimirzayev, A. Directions of the Development Strategy of Insurance Companies in the Digital Economy. Economic Development and Analysis, 3(1), 439-446.

16. Turgunmirzaev, A. New Appearances of Competition in the Insurance Services Sector: Theory and Practice. Economic Development and Analysis, 3(2), 368-376.

17. Turg'unmirzayev, A. Digitalization of the Insurance Market as A Factor in Increasing 0049ts Competitiveness. Advanced Economics and Pedagogical Technologies, 2(1), 289-297.

18. Turgunmirzaev, A. (2025). Developing Forms of Competition in The Insurance Field: Theory and Practical Aspects. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 6(3), 1083-1090.